

Мохонько О. О.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічно-правових дисциплін факультету права та лінгвістики Білоцерківського національного аграрного університету***ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ІЗОЛЯЦІЄЮ****FEATURES USE COERCIVE MEASURES TO MINORS**

У статті здійснюється дослідження законодавства, яке регламентує підстави, порядок та особливості застосування процесуального примусу щодо неповнолітніх. Зауважується, що неповнолітні належать до «уразливої категорії осіб», тому застосування примусу до них вимагає дотримання спеціальних гарантій забезпечення їхніх прав та свобод. Розкриваються проблемні питання щодо застосування процесуального примусу у вигляді поміщення неповнолітніх у приймальник-розподільник.

Ключові слова: процесуальний примус, неповнолітній, затримання, тримання під вартою, приймальник-розподільник.

В статье осуществляется исследование законодательства, регламентирующего основания, порядок и особенности применения процессуального принуждения в отношении несовершеннолетних. Отмечается, что несовершеннолетние относятся к «уязвимой категории лиц», поэтому применение мер принуждения к ним требует соблюдения специальных гарантий обеспечения их прав и свобод. Раскрываются проблемные вопросы, касающиеся применения процессуального принуждения в виде помещения несовершеннолетних в приемник– распределитель.

Ключевые слова: процессуальное принуждение, несовершеннолетний, задержание, содержание под стражей, приемник-распределитель.

In the article the research legislation regulating the grounds, procedure and features of procedural compulsion to minors. Is observed that the minors are "vulnerable persons" as compulsion to them requires compliance with special guarantees of their rights and freedoms. Revealed issues regarding the application of procedural coercion in the form of placing juveniles in distribution.

Key words: procedural coercion, minor, arrest, detention, reception and allocation.

Уся діяльність у кримінальних провадженнях складається із прийняття органами розслідування, слідчим, прокурором, слідчим суддею і судом рішень і здійснення на їх основі дій, які можуть так чи інакше торкатись або навіть істотно обмежувати права й інтереси осіб, що залучаються в тій або іншій якості у провадження. Без обмежень подібного роду часто буває неможливим вирішення багатьох завдань, пов'язаних із розкриттям злочинів, збиранням доказів, охороною прав і законних інтересів громадян та ін. Разом із тим, далеко не всі і не завжди готові добровільно зазнавати подібного роду обмежень і дотримуватись вимог, які пред'являються до них. У зв'язку з цим органи і посадові особи, що здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, наділяються досить широкими повноваженнями щодо застосування різних заходів процесуального примусу.

Беззаперечним є той факт, що загальна тенденція росту злочинності впливає на психічне здоров'я нації. Тому застосування примусу з боку держави з метою задоволення суспільних і особистих інтересів, що не можуть бути досягнуті без відповідної охорони від злочинних посягань, не є і не може бути свавіллям стосовно осіб, що вчинили правопорушення [1, с. 33]. Процесуальний примус виправдано визнається одним із засобів досягнення мети, визначеної у ч. 1 ст. 131 КПК, – ефективності провадження.

Разом із тим, щоб застосування примусу не було безмежним і не мало характеру свавілля, законодавець чітко визначає підстави, порядок та умови його застосування.

Конституція України в ст. 24 закріплює рівність усіх людей перед законом і судом. У кримінальному процесуальному законі (ч. 2 ст. 10 КПК) зазначено, що у випадках і порядку, передбачених КПК, певні категорії осіб під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями захисту їхніх прав та законних інтересів [2; 3]. До таких категорій закон відносить неповнолітніх, іноземців, осіб із розумовими та фізичними вадами тощо.

Однією з найуразливіших груп населення України в умовах складних соціально-економічних перетворень стали діти. Реальне становище дітей погіршується під впливом зниження життєвого рівня населення, погіршення медичного обслуговування, поширення так званого «соціального сирітства». Все це призводить до зростання злочинності серед неповнолітніх. За офіційними даними ГПУ, протягом січня-листопада 2016 р. виявлено 90 683 особи, які вчинили кримінальні правопорушення, серед яких у віці до 14 років – 197 осіб, у віці від 14 до 15 років – 1043 особи, у віці від 15 до 16 років – 2601 особа [4].

Відповідно до практики ЄСПЛ неповнолітні входять до числа «вразливих категорій» обвинувачених [5, с. 247].

Неповнолітнім (дитиною) відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше.

Вразливість неповнолітніх зумовлена їхніми віковими психологічними характеристиками: незрі-

лістю мислення, відсутністю достатнього соціального досвіду, нестабільністю психіки, підвищеною емоційністю, підвищеною навіюваністю і самонавіюваністю, схильністю до фантазій та ін. [6, с. 114]

Потрібно враховувати вимоги Конституції України (ст. 29), а також вимоги міжнародно-правових актів щодо неповнолітніх, основними з яких є Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, від 29 листопада 1985 р. («Пекінські правила»), що зауважують на необхідності застосування щодо неповнолітніх особливих правил, які відповідають їхньому віку і правовому статусу, можливості застосування до неповнолітніх запобіжних заходів, пов'язаних з ізоляцією, лише як крайнього заходу і протягом якомога більш короткого періоду часу, необхідності кожного разу з'ясовувати можливість заміни ізоляційних запобіжних заходів іншими альтернативними заходами (ст. 37 Конвенції).

Кримінальне процесуальне законодавство України, імплементуючи міжнародні стандарти, також передбачає низку спеціальних гарантій та особливостей щодо неповнолітніх, таких як:

– обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, які обвинувачуються або підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення, та щодо неповнолітніх, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру (ст. ст. 52, 490 КПК). Більше того, Пленум ВСУ роз'яснив, що у цих справах участь захисника є обов'язковою, незалежно від того, чи досягли особи на момент провадження повноліття. Також це положення поширюється й на ситуації, коли особа обвинувачується у кримінальних правопорушеннях, одні з яких вчинені нею до, а інші – після досягнення 18 років [7];

– участь законного представника, педагога, психолога або лікаря у кримінальному провадженні (ст. ст. 44, 226, 227 КПК);

– обов'язковість негайного повідомлення батьків або усиновителів, опікунів, піклувальників, органу опіки, піклування про затримання неповнолітнього (ст. 213 КПК);

– обов'язковість слідчого, прокурора, слідчого судді, суду та всіх інших осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ст. 484 КПК);

– можливість затримання та тримання під вартою неповнолітнього лише за умови, що він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину (ст. 492 КПК).

Вказані процесуальні особливості провадження щодо неповнолітніх є спеціальними гарантіями дотримання прав і свобод указаної категорії осіб. Але якщо таким заходам процесуального примусу,

як затримання та тримання під вартою, що застосовуються до неповнолітніх, і науковцями, і практиками приділяється належна увага, то є і такий, що, на наш погляд, регламентований і обґрунтований недостатньо.

Заходом процесуального примусу, пов'язаного з ізоляцією особи, є також поміщення неповнолітнього до приймальника-розподільника.

Відповідно до ч. 4 ст. 499 КПК за наявності достатніх підстав вважати, що особа після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, за яке Кримінальним кодексом України передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років, може бути поміщена у приймальник-розподільник для дітей на строк до тридцяти днів на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за клопотанням прокурора згідно із правилами, передбаченими для обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Приймальники-розподільники для дітей – це спеціальні установи органів внутрішніх справ для неповнолітніх, що призначені для тимчасового тримання окремих категорій неповнолітніх, яких необхідно ізолювати. (Положення про приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ, затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 13 липня 1996 р. № 384 зв змінами від 15 березня 2005 р.).

Отже, неповнолітні, які вчинили тяжкий або особливо тяжкий злочин у віці від 11 до 14 років, якщо є потреба негайно ізолювати їх, направляються у приймальник-розподільник для неповнолітніх, де утримуються не більше 30 діб.

Підставою для поміщення неповнолітніх у приймальник-розподільник є ухвала слідчого судді, суду.

Приймання неповнолітніх здійснюється приймальниками-розподільниками цілодобово.

Перед влаштуванням у приймальник-розподільник проводиться особистий огляд неповнолітнього. Огляд здійснюється посадовою особою приймальника-розподільника у присутності двох інших працівників приймальника-розподільника або громадян однієї статі з доставленими.

Кожна особа під час влаштування у приймальник-розподільник підлягає реєстрації у журналі обліку неповнолітніх, доставлених у приймальник-розподільник, і на неї заповнюються обліково-статистичні картки.

Облікові справи ведуться старшим вихователем у період перебування неповнолітніх у приймальнику-розподільнику [8].

Будь-які інші види обліку доставлених у приймальник-розподільник законодавством не передбачені, але за результатами дослідження, проведеного в 2013 р. («Моніторинг дотримання прав дитини в діяльності приймальників-розподільників для дітей системи органів внутрішніх справ Укра-

їни»), приймальники-розподільники залишаються територією, де щодо утримуваних дітей не тільки проводяться слідчі дії, а й застосовується дактилоскопіювання. Це дає підстави розглядати ці заклади як частину слідчо-ізолюючої системи. Сам факт наявності такої процедури у приймальниках-розподільниках за відсутності її чіткого регулювання в Положенні про такі заклади викликає вагомий сумнів в законності таких дій та дотриманні права на приватність у цьому аспекті [9, с. 18].

Неповнолітні можуть триматись у приймальниках-розподільниках протягом часу, необхідного для їх влаштування, але не більше 30 діб.

До строку тримання неповнолітніх у приймальнику-розподільнику не входить час їх знаходження на лікуванні або обстеженні у медичних закладах, а також у період карантину, оголошеного органами охорони здоров'я, у зв'язку з наявністю інфекційного захворювання осіб, які тримаються у приймальнику-розподільнику. Про такі факти в журналі обліку неповнолітніх, доставлених у приймальник-розподільник, робиться відповідний запис. Повторна реєстрація неповнолітніх, доставлених у приймальник-розподільник після виписки із лікувального закладу, не проводиться.

Неповнолітні, які вчинили у віці від 11 до 14 років суспільно-небезпечні діяння, тримаються окремо від інших, в умовах, що виключають можливість самовільного виходу і вчинення правопорушень.

Неповнолітні, які грубо порушують дисципліну і правила внутрішнього розпорядку або щодо яких заходи виховного характеру не дали позитивних результатів, можуть поміщатися у дисциплінарну кімнату.

Поміщення у дисциплінарну кімнату проводиться тільки на підставі постанови, винесеної черговим приймальника-розподільника та затвердженої його начальником, не більше, як на три доби. Відомості про застосування вказаного заходу стягнення реєструються у журналі обліку неповнолітніх, поміщених у дисциплінарну кімнату приймальника-розподільника.

Перед поміщенням неповнолітнього до дисциплінарної кімнати начальник приймальника-розподільника зобов'язаний особисто перевірити всі обставини, на підставі яких вирішено ізолювати підлітка, заслухати його пояснення і оголосити своє рішення безпосередньо неповнолітньому, котрий вчинив проступок.

Неповнолітні, поміщені до дисциплінарної кімнати, тримаються під посиленним наглядом посадових осіб приймальників-розподільників, які проводять з ними індивідуальну профілактичну та виховну роботу; хлопці та дівчата розміщуються окремо; мають бути одягнені в повсякденний одяг; можуть отримувати книги, журнали, газети, листи та інші поштові відправлення; харчуються за загальними нормами, що встановлені для неповнолітніх в цих установах; мають право на щоденну прогулянку тривалістю до 2 годин під

наглядом посадових осіб приймальника-розподільника; отримують постіль (матрац, подушку, ковдру) тільки на ніч.

Достроково звільняються з дисциплінарної кімнати під час захворювання, приїзду за ними слідчого, представника органу дізнання, спеціальної установи для неповнолітніх. Дострокове звільнення проводиться на підставі постанови, затвердженої начальником приймальника-розподільника (ПРД).

Відповідно до Правил тримання неповнолітніх у дисциплінарній кімнаті приймальників-розподільників для неповнолітніх, затверджених наказом МВС від 13 липня 1996 р. № 384, у дисциплінарній кімнаті повинна підтримуватися температура не менше 18 градусів тепла [10].

Зважаючи на такі умови, науковці зазначають, що в якості виховних заходів майже всі ПРД використовують погрози та залякування, зокрема обіцянки направити до дисциплінарної кімнати. Система покарань і заохочень у закладах потребує суттєвого перегляду. Самостійно впровадити ефективну з виховної точки зору та дотримання прав дитини систему персонал не може через обмеженість у законодавчому полі та брак фахівців-психологів [9, с. 98].

У разі спливу 30-денного строку перебування особи у приймальнику-розподільнику неповнолітні, які доставлені туди за вчинення у віці від 11 до 14 років суспільно-небезпечних діянь, передаються органу дізнання, слідчим або суду.

Отже, з аналізу вищезазначених нормативно-правових актів можна дійти висновку, що приймальники-розподільники для дітей є спеціальною установою що призначена для тимчасового тримання окремих категорій неповнолітніх в ізоляції.

Умови перебування у цьому закладі мало чим відрізняються від умов перебування в установах попереднього ув'язнення, хоча основною метою існування цих закладів є саме перевиховання дитини, що має конфлікт із законом, і вони повинні бути «зкладами соціалізації із виховною функцією, а не місцем очікування покарання» [9, с. 38].

На виконання завдання щодо усунення негативного впливу на неповнолітнього та додержання офіційної процедури судочинства у провадженнях щодо неповнолітніх і застосування заходів процесуального примусу, на розгляд Верховної ради за останні роки було подано декілька законопроектів, що передбачають зміни у вказаній сфері. Але, маючи значні недоліки, вони так і не були прийнятими, тому чинними залишаються нормативно-правові акти, прийняті більше 10 років тому і, що є очевидним з проведеного дослідження, не відповідають не те що європейським, а навіть вітчизняним стандартам і процедурам [11].

Сподіваємося, що відповідна нормативно-правова база буде прийнята, що стане новим дієвим кроком України у виконанні міжнародних стандартів, що захищають і забезпечують права дитини, зокрема і тієї, що має конфлікт із законом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бурмагин С. Принцип состязательности в теории и судебной практике / С. Бурмагин // Российская юстиция. – № 5. – 2001. – С. 33–34.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/>
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>
4. Статистична інформація 2016: Генеральна прокуратура України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
5. Лобойко Л.М., Кримінальний процес: Навчальний посібник / Л.М. Лобойко., О.А. Банчук – К. : Ваіге, 2014. – 280 с.
6. Права людини за зачиненими дверима / Звіт за результатами дослідження «Процесуальні гарантії затриманих осіб». К., 2015. – 208 с.
7. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>
8. Про затвердження Положення про приймальники-розподільники для неповнолітніх органів внутрішніх справ: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 13.07.1996 р. № 384 із змінами від 15.03.2005 р. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0434-96>
9. Права дитини у приймальниках-розподільниках органів внутрішніх справ / Доповідь за результатами моніторингу. К., 2013. – 180 с.
10. Правила тримання неповнолітніх у дисциплінарній кімнаті приймальників-розподільників для неповнолітніх: Наказ МВС від 13.07.1996 р. № 384 – [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0437-96>
11. Зауваження до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поміщення дітей у приймальники– розподільники для дітей» (реєстраційний № 4449) – [Електронний ресурс].– Режим доступу: w1.c1.rada.gov.ua/pls/